

A KOLOZSVÁRI ZSIDÓ TEMETŐK KRÓNIKÁJA

Gaal György: *A Házsongárdtól a Kismezőig.
Kolozsvári sírkertek a XIX–XX. századból*

Előzmények

■ A múlt év végén részt vehettem Gaal György új, *A Házsongárdtól a Kismezőig* című kötetének a bemutatóján. Megjegyzem a kevésbé tájékozottak számára, hogy a Házsongárd, tulajdonképpen Kolozsvár Központi temetője, két részre oszlik, egy régre és egy újabbra, a Kismező pedig a mai Crișan utcai temető.

A szerző Kolozsvár ismert és elismert kutatója, irodalomtörténész, publicista és szerkesztő, ezzel a kötettel egy szükséges kiegészítést nyújt eddig megjelent, a Házsongárdról szóló könyveihez, kalauzaihoz és cikkeihez. Itt csak néhány fontosabbat említek meg: *Házsongárdi Panteon*, *A Házsongárdi temető térképe*, *Tört kövön és porladó keresztben*. Ezek szinte kizárólagosan a temető régi, történelmi részével foglalkoznak. Mostani kötetében Gaal György alaposan leírja a Házsongárdi temető újabb részét, illetve a szerény Kismezői temetőt, mely szinte ugyanolyan régi, mint a Házsongárdi, de amelyről eddig még alig írtak. A könyv egy tekintélyes része a négy zsidó sírkertet mutatja be igen részletesen. Így a kolozsvári zsidóság történetének egy eddig feldolgozatlan fejezetét írja meg.

A kolozsvári zsidóság megpróbáltatásokkal teli történelméről eddig – többek között – olyan jeles szerzők írtak, mint Moshe Carmilly Weinberger, Gyémánt László, Lőwy Dániel, Gidó Attila, Lucian Nastasă Kovács, Papp Ferenc, Tibori Szabó Zoltán, de valamennyien csak legfeljebb utaltak a hitközségi temetőkre, minthogy más témát dolgoztak fel (holokauszt, közösségi élet,

egyetemi élet stb.), s főleg azért, mert nem állt rendelkezésre megfelelő, kellően dokumentált felmérés ezekről a temetőkről.

A kötet

■ A könyv három fő részre tagolódik: a Házsongárdi temető újabb része (a hozzá csatlakozó Hősök temetőjével), a Kismezői vagy Kistemető (a város második legrégebbi sírkertje), a zsidó temetők. Megjegyzendő, hogy a négy zsidó temető közül három – keleten, délkeleten és délnyugaton – szomszédos a Házsongárdi temetővel, csak kerítés határolja el. Úgyhogy ezek a temetők is a Házsongárd területéhez tartoznak. E területet a városvezetés a 16. században jelölte ki a temetkezések helyéül, mert a római katolikus Szt. Mihály-templom körüli sírkert már telítődött.

A szerző a zsidó temetőkkel mintegy száz oldalon foglalkozik, tekintélyes ismeretanyagot halmoz fel, több mint 160 fényképfelvételt mellékel (közülük 30 színes), továbbá öt térképvázlatot.

A temetők részletes leírása elé a szerző néhány igen jelentős, tájékoztató fejezetet iktat be a zsidóság erdélyi és kolozsvári történetéről, a Chevra Kadisáról, vagyis a Szentegyletről, a zsidó temetési szokásokról és a zsidó temetők szabályairól. Így megtudhatjuk, hogy a zsidók a 17. század végén, 18. század elején tűnnek fel a városban, ezt bizonyítják a városi jegyzőkönyvek és adójegyzékek is. Idővel három hitközség alakult ki: az ortodox (1836 tájától), a status quo, majd neológ (mely 1881-ben válik ki az ortodox-

ból) és a szefárd (1921-ben létesül). Ezek megépítették a maguk zsinagógáit: 1851-ben az ortodoxot a mai Párizs utcában, 1887-ben a neológot, a mai Horea úton – ez ma a Deportáltak Emléktemploma, s az egyetlen, mely működik, 1921-ben pedig a szefárdok imaházát a Kádár utcában, melyet azóta lebontottak.

A nagy hitközségek két fontos intézményt hoztak létre: a Tarbut Zsidó Líceumot (ez 1920–1927, 1940–1944 és 1945–1948 között működött), valamint a Zsidó Kórházat (1928-tól 1948-ig teljesítette hivatását azon épületek egy részében, ahol ma a III. sz. klinikai tömb működik).

Kolozsvár zsidó lakossága 1938-ban érte el a legnagyobb létszámot, több mint 16 000 főt (a város lakosságának 16–17%-a). A Szentegylet (Chevra Kadisa) egyike az izraelita vallás legsajátosabb és legfontosabb intézményeinek. Ez biztosítja mindazoknak a vallási előírásoknak és szertartásoknak a betartását, amelyek a temetésre vonatkoznak. A kolozsvári Chevra Kadisák a hitközségek mellett különálló szervezetként működtek (1949-ig), saját vezetőségük és alapszabályuk volt. A szerző részletesen ismerteti a Chevra Kadisa 1923-ban jóváhagyott Alapszabályát. Kolozsvárt az ortodox hitközség Szentegyletét 1836-ban alapították, a neológokét 1921-ben. A Chevra egyik alapvető feladata volt a sírhelyek, sírkertek biztosítása. A szerző által feldolgozott számos információ újdonságnak számít a kolozsvári zsidó vonatkozású történetírásban. Ezeknek a fogalmaknak a tisztázása hozzásegíti az olvasót a temetők leírásának jobb megértéséhez.

A temetők

■ A négy zsidó temető összterülete körülbelül 49 000 négyzetmétert tesz ki (nem számítva ide az új ortodox temető északi sávját, ahova idegeneket hantoltak el), hozzávetőlegesen 7000 sírt, 5 rabbiknak emelt sírsátrat (ohelt) tartalmaz. Ezek a hitközségi törzskönyvbe 5323 bejegyzéssel lettek nyilvántartás-

ba véve (a neológ Chevra Kadisa jegyzőkönyve a vészidőszak idején elpusztult). Ha ezeket az adatokat összevetjük a kolozsvári zsidó lakosság 1938-as, több mint 16 000 főre tehető létszámával, nyilvánvalóvá válik, hogy a nagy többség a holokauszt idején Auschwitzban lelta halálát, illetve munkaszolgálat közben vagy pedig Izraelben, az 1945–1989 közötti alijázás eredményeként.

Az első kolozsvári zsidó temető a Balassa/Aviator Bădescu utcai: 1843 körül jött létre, s 1883-ban kibővítették egy neológ résszel (mára bezárt sírkert). A régi ortodox temető (szintén lezárt) a Tordai/Turzii út 116. sz. alatt 1892-ben jött létre, a Sólyom/Șoimului utcai neológ temetőt 1925-ben létesítették. Az új ortodox temető ma a Tordai út 154–156. sz. alatt található, s 1928-ban nyitották meg, a „Házsongárd felett” (Deasupra Hajongardului) telekrészen fekszik, s nincs közös kerítése a központi Házsongárdi temetővel.

A szerző e temetők történetének néhány tragikus pillanatát is feleleveníti. Így 1931-ben a városi tanács elhatározza a Házsongárdi temető legkeletibb részénél elhelyezkedő legrégebb ortodox sírkerten átvezető utca nyitását (Av. Bădescu). A hitközség minden tiltakozása ellenére a munkálatok kezdetekor kénytelenek voltak mintegy 40 sírt exhumálni és a köveket a maradványokkal együtt más zsidó sírkertbe átszállítani. 1944 őszén (szeptember-októberben) a tordai harcok során elesett katonák közül a Tordai úti új ortodox zsidó temető északi sávjába hantoltak el néhány száz német és magyar katonát. Akkor a városban – a deportálásokat követően – már nem működött egyik hitközség sem, úgyhogy a temetőket sem tudták védeni. Az eltemetett háborús halottokról semmilyen kimutatás nem maradt fenn. Majdnem 70 évnek kellett eltelnie, míg hosszas közbenjárással a kolozsvári hitközség mai vezetője – diplomáciai kapcsolatokat is felhasználva – elérte, hogy a nemzetközi egyezményeknek megfelelően a két ország arra illetékes szervei 2013-ban a

német, 2015-ben pedig a magyar katonák maradványait exhumálja, s erre kijelölt sírkertekben hantolja el.

Ebben az új ortodox temetőben emelték az 1950-es évek végén a holokauszt emlékművét, egy szimbolikus sírt a holokauszt idején deportált és elpusztított zsidók emlékére. Ez egy hitközségi emlékmű. De 2014-ben, a polgármesteri hivatal támogatásával a Caragiale-parkban sikerült egy közteri holokauszt-emlékművet is emelni Lövith Egon Marc szobrászművész terveire szerint.

Meg kell említenünk, hogy az utóbbi években jelentős karbantartási munkálatok folytak a temetőkben. Így a Romániai Zsidó Hitközségek Szövetségének, a Jótékonyági Alapítványnak (Fundatia Caritatea) és a városi tanácsnak a támogatásával több száz méternyi kerítést újítottak fel, megjavították az őrházakat, oheleket, halottas kápolnákat és a bejárati kapukat. A növényzet gondozására is figyelmet fordítottak. Úgyhogy napjainkban a temetők rendezettnek tekinthetők.

Személyiségek

■ Gaal György eddigi műveiből kiderül, hogy a Házsongárdi temető a magyar művelődéstörténet valóságos panteonja. Ezt bizonyítja az a sok ezer turista is, aki évről évre felkeresi e temetőt, mely már a turisztikai utak egyik célpontjává vált. A szerző utóbbi munkáiban, így a jelenlegi kötetben is, számos román és zsidó személyiséget tett nyilvántartásba.

A mostani kötet zsidó temetőkről szóló részében több mint száz olyan zsidó család (vagy személyiség) neve fordul elő, amelyek/akik hozzájárultak Kolozsvár társadalmi, művelődési-művészeti, gazdasági életének a fejlődéséhez. A szerző érdeme, hogy a rövid életrajzi összefoglalások keretében rámutat, milyen téren ért el kimagasló teljesítményt az illető személyiség, s térképen is bejelöli síremlékének he-

lyét. Így a kötet hasznos és érdekes kézikönyve lesz a kolozsvári zsidóság történetének.

Felsorolunk néhány kimagasló személyiséget (anélkül, hogy utalnánk rá, mely sírkertben nyugszanak):

– rabbik, egyházi tisztségviselők: Eisler Mátyás, Müller Benjámín;

– hitközségi elnökök, eljárók: Allenberg Lázár, Farkasházi Fischer Vilmos, Goldstein Lajos, Kertész Miklós, László Gyula, Neuberger Zsigmond, Sebestyén Dávid, Sebestyén József, Vigdorovits Imre;

– orvosok, főorvosok, klinikavezetők: Balkányi Miklós, Bródy Bella, Büchler Dezső, Elekes Miklós, Géber Ede, Gidáli Mihály, Goldstein Izidor, Hart Albert, Jakobi József, Aurel Kaufman, Kis Árpád, Lőrinczi Sándor, Menyász Emil, Neufeld György, Ornstein Sándor, Rub Dávid, Wilhelm Traub, Vass Zoltán, Vértes Oszkár, Wollheimer József;

– gyógyszerészek: Bíró Géza, Burger Frigyes, Kohn Gyula;

– egyetemi tanárok: Almási Miklós, Mauriciu Deleanu, Dezső Ervin, Dezső Gábor, Fekete György, Gavrilă Goldner, Radó Ferenc, Andrei Roth, Rózsa Jenő, Székely Imre, Wilhelm József;

– tanárok, tanítók: Antal Márk, Lőwy Maya, Neufeld Ágnes, Rózsa Halász Ágnes, Szabó Wiesel Matild, Zádor Benő;

– írók, irodalmárok, publicisták: Deutsch Békési Ágnes, Erős László, Erős Lászlóné Herskó Blanka, Vasile Grunea, Kohn Hillel, Korda István, Korvin Sándor, Mikó Ervin, Neumann Jenő, Szabó Imre (Steiner Mór);

– zeneszerzők, muzsikusok, színészek és képzőművészek: Czitrom Géza, Maximilian Eisikovits, Fekete Mihály, Lövith Egon Marc, Harry Maiorovici, Reich Lorber Ilona, Vilkovits Kató, Ferdinand Weiss;

– nagykereskedők: Dick Jakab, Elian Victor, Szabó Jenő;

– sportolók: Paneth Farkas, Hirsch Elemér.

Feliratok és dokumentumok

■ A szerző rámutat, hogy az ortodox Chevra Kadisa 1915–1944 közötti halotti nyilvántartásai csodával határos módon túléltek a holokausztot. Viszont a neológ hitközség 1921–1945 közötti halottjairól nem maradt fenn semmilyen kimutatás. 1949-ben megszüntették a Chevra Kadisákat, s azóta a hitközségi halotti nyilvántartást vezetik.

A kötet szerzője 2013–2014-ben bejárta valamennyi temetőt, és sírról sírra lemásolta a feliratokat. Ez nem bizonyult könnyű feladatnak, mert az ortodox síremlékek százain csak héber felirat található, más kövek pedig szöveges oldalukkal a földre borultak. Elkészítette a sírkeretek térképét is, s feljegyezte a művészi kivitelezésű síremlékeket.

A sírfeliratok nyelve komoly vitákat eredményezett az ortodox hitközség egyes tagjai és az ortodox rabbik között; Glasner Mózes főrabbi mereven ragaszkodott a héber feliratokhoz, s nem engedélyezte a Chevra Kadisának, hogy más nyelven (magyarul, románul, németül) is feliratozzák a sírköveket. Így történhetik meg napjainkban, hogy külföldről érkező leszármazottak hiába keresik nagyszüleik és ősük sírjait, azokat nem lehet azonosítani.

Éppen ezért a szerző a Babeş-Bolyai Tudományegyetem izraeli vendég-tanárát, Lucian Zeev Herşcovici történész-kutatót és publicistát, a kolozsvári hitközség lelkes támogatóját kérte fel segítségül, s fényképek alapján néhány feliratot sikerült megfejteni, de e munkát igen időigényesnek bizonyult. A szerző köszönetét fejezi ki L. Z. Herşcovici-nak.

A kötet azzal a javaslattal zárul, hogy el kellene készíteni a temetőkben található valamennyi felirat másolatát, beleértve a héber feliratokat is és ezek fordítását, s bejelölni helyüket a térképen. Nyilvántartásba kell venni a rokonok sírjára elhelyezett, holokauszt-áldozatokra emlékeztető jegyzékeket is. Erre történt is kezdeményezés az Új Ortodox Temetővel kapcsolatban, de nagyon igényes munka, mert csak különleges képzettségű szakemberek végezhetik.

Gaal György kötete, *A Házsongárdtól a Kismezőig* számos, különösen értékes adatán túl magával ragadó olvasmány mindazok részére, akiket érdekelnek az egykor Kolozsvárt élt s a bemutatott hat temetőben nyugvó magyar, román és zsidó személyiségek. Ez a könyv egy olyan elmúlt világot mutat be, amelynek van a mához is üzenete.

Zádor András

